

In memoriam Dr. Ujhelyi Sándor (1902–1996)*

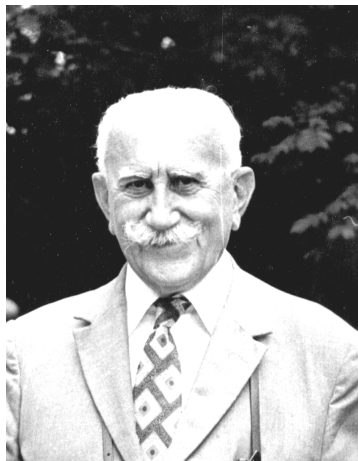
PAIS ISTVÁN¹ és SZIRÁKI GYÖRGY²

¹Szent István Egyetem Kertészeti és Élelmiszeripari Kar, Kémiai és Biokémiai Tanszék,
H–1502 Budapest, Villányi út 29–31.

²Magyar Természettudományi Múzeum, H–1088 Budapest, Baross utca 13.

UJHELYI SÁNDOR 1902. február 4-én született Ecseren, egy hatgyermekes tisztviselő család első gyermekéül.

Középiskolai érettségét Budapesten, a mai Szent István Gimnáziumban (az akkori István úti főgimnáziumban) szerzett, majd KERTÉSZ KÁLMÁNNak, a Természettudományi Múzeum világszerte ismert dipterológusának tanácsára a Pázmány Péter Tudományegyetem kémia-természettudományi szakára iratkozott be.

1. ábra. UJHELYI SÁNDOR (1902–1996).
Figure 1. SÁNDOR UJHELYI (1902–1996).

Már gimnazistaként is vonzódott a zoológia iránt, így először az egyetem Állattani Tanszékén MÉHELY LAJOS professzor doktorandusza lett. Harmadéves hallgató korában – nem utolsó sorban azért, hogy a család meggyengült anyagi helyzetén javíthasson – mégis a BUGARSZKY ISTVÁN professzor által vezetett II. számú Kémiai Intézetbe került, mint az előadási kísérletekért felelős megbízott tanársegéd. Itt BUGARSZKY professzor akadályoztatása esetén gyakran tartott előadásokat is. 1926 májusában doktori szigorlatot tett kémiából, mint főtárgyból, valamint kísérleti fizikából és geológiából, mint melléktárgyakból. 1926-tól 1936-ig kinevezett tanársegéd volt a Pázmány Péter Tudományegyetemen, de 1930-ban – BUGARSZKY professzor rosszallása ellenére – természettudomány-vegytan szakon középiskolai tanári diplomát is szerzett.

1936-ban meghívták az egyetem Trefort utcai gyakorló gimnáziumába tanárnak, ahol 1938-ban vezető tanári kinevezést kapott. Itt, mint tanár 1947-ig volt állásban, de közben 1944. decemberében behívták katonának, majd 1946-ig hadifogoly volt Németországban. 1947-ben ZSIRAY MIKLÓS professzornak, a Tanárképző Intézet vezetőjének a javaslatára

* Előadták a szerzők az Állattani Szakosztály 921. ülésén (2002. június 5.).

UJHELYI SÁNDORT kinevezték a Trefort utcai gimnázium igazgatójává. E tisztségéből 1951-ben vallásossága miatt leváltották. Ekkor egy rövid időre a budapesti Petőfi Gimnázium tanára lett, de onnan hamarosan az Orvostudományi Egyetem Orvosfizikai Intézetébe került tanársegédnek. Az itt végzett tizennyolc éves oktató-kutató munka után 1969 augusztusában egyetemi docensként vonult nyugdíjba.

UJHELYI tanár úrnak volt egy másik, minden szempontból fontos tevékenységi köre is. Mint kitűnő szakembert és kiváló tanárt a Tanárképző Intézet felkérte a „Kémiai előadási kísérletek” címen futó gyakorlatok vezetésére vegytan szakos tanárjelöltek számára, valamint előadások tartására „A kémia középiskolai anyaga” címmel, a földrajz szakos tanárjelöltek részére. Később a „Kémia tanításának módszertana” címmel tartott itt előadásokat. E feladatok ellátásában lett utóda jelen megemlékezés első szerzője, aki az említett gyakorlatok keretében 1943-ban került UJHELYI SÁNDOR tanítványai közé.

Ugyanakkor 1942 őszén SZEBELLÉDY LÁSZLÓ professzor, a Szervetlen és Analitikai Kémiai Intézet igazgatója is meghívta UJHELYI SÁNDORT, hogy (díjtalan adjunktusként) az előadási kísérletek előkészítésével, valamint a gyakorlatok tartásával vegyen részt az intézet munkájában. Mikor SZEBELLÉDY professzor súlyos beteg lett, a kar dékánjának kérésére UJHELYI tanár úr vette át az előadások tartásának, majd a vizsgáztatásnak nehéz feladatát is. SZEBELLÉDY LÁSZLÓ halála után SCHULEK ELEMÉRT hívták meg az intézet élére, UJHELYI SÁNDOR pedig továbbra is fizetés nélkül tartott előadásokat, gyakorlatokat és segítette – gazdag tapasztalataira támaszkodva – a fiatal kollégák munkáját.

UJHELYI tanár úr mindemellett, 1940–1946 között, a budapesti tankerületi főigazgató felkérésére a középiskolai vegytan tanítását szakfelügyelőként ellenőrizte, az általános iskolák megalakulásakor pedig átképző és továbbképző tanfolyamok sorát vezette. Ebben az időben VERMES MIKLÓSSzal közösen tankönyvet is írt. Ezen túlmenően előadásokat tartott a József Attila Szabadegyetemen, ahol hosszú évekig tagja volt az Egyetemi Tanácsnak is.

Amint a fentiekből kitűnik, UJHELYI SÁNDOR zoológusként egyáltalán nem állott alkalmazásban, hivatalos megbízásai a zoológiával semmilyen kapcsolatban nem voltak. Ennek ellenére az állattannak, amely tudomány már diák korában rabul ejtette, soha nem fordított hátat. Rovarokat diák korától kezdve, több mint hét évtizeden át folyamatosan gyűjtött, és szabad idejében végzett rovarfajta kutatómunkájával vált nemzetközileg is elismert entomológussá, rangos rovarfajta folyóiratokban, alapvető fontosságú tudományos könyvekben ma is rendszeresen idézett szaktekintélyé. Tudományosan a kérészekkel (Ephemeroptera), szitakötőkkel (Odonata), álkérészekkel (Plecoptera), tegzesekkel (Trichoptera) és recésszárnyúakkal (Neuroptera) foglalkozott, de igen jelentős volt egyenesszárnyú (Orthoptera) gyűjteménye is. Számos rovarfaj (13 kérész, 11 álkérész és 18 recésszárnyú) hazai előfordulását ő mutatta ki elsőnek. Ennek jelentőségét akkor ítélné meg igazán, ha figyelembe vesszük, hogy kérészből és álkérészből is jóval kevesebb, mint száz faj él nálunk, de recésszárnyúból sem sokkal több, mint száz.

Érdemes külön is kiemelni, hogy UJHELYI SÁNDOR volt az első magyar entomológus, aki a Neuroptera renden belül a lisztesfátyolkákkal (Coniopterygidae) tudományos igénnyel foglalkozott. Csak ezekből a parányi rovarokból hat, a magyar faunára új fajt talált, köztük egy olyat is (*Coniopteryx renate* Rausch et Aspöck, 1977), amely gyűjtésekor még a tudomány számára ismeretlen volt, és amelynek újdonságát ő fel is ismerte – ha a fajt nem is ő

írta le. (A magyar faunára új recésszárnyúak egy része az Állattani Szakosztály 1968. március 1-i ülésén került ismertetésre.)

Egy kérészfajt (*Ecdyonurus ujhelyii* Sowa, 1981) róla neveztek el, olyan példányok alapján, amelyeket Ő gyűjtött a Dunántúlon. Ő maga két tudományra új kérész fajt (*Baëtis pentaphlebodes* Ujhelyi, 1965 és *Metreletus hungaricus* Ujhelyi, 1960) írt le Magyarországról, valamint magyarországi és erdélyi példányok alapján – KIS BÉLA neves kolozsvári entomológussal közösen – egy Közép-Európa jelentős részén gyakori, ám addig fel nem ismert zöldfátyolkafajt (*Chrysopa commata* Kis et Ujhelyi, 1965 – Neuroptera: Chrysopidae) is.

Amikor látása megromlott, és az állandó mikroszkopizálást igénylő entomológusi munkát nem tudta tovább folytatni, akkor a hozzávetőleg 30 000 példányt kitevő rovargyűjteményét, valamint igen jelentős különlenyomat-gyűjteményét felajánlotta a Természettudományi Múzeumnak, amely azt 1989-ben meg is vásárolta. Ugyanakkor szellemi frissességét és szakmai érdeklődését hosszú élete utolsó napjait megőrizte. 1996. május 19-én hunyt el Budapesten.

UJHELYI SÁNDORNak több, mint harminc zoológiai publikációja jelent meg. Ezek között van a *Magyarország Állatvilága* sorozat két füzet (Szitakötők, illetve Kérészek) is, a MÓCZÁR LÁSZLÓ által szerkesztett Állathatározóhoz pedig a „Kérészek”, „Álkérészek” és „Tegzések” fejezetek megírásával járult hozzá. Szakcikkeinek nagyobb része a *Folia Entomologica Hungarica* és az *Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae* című folyóiratokban jelent meg.

Társszerzőként résztvett a TÖRŐ IMRE egyetemi tanár, akadémikus által szerkesztett, „Az élet alapjai” című könyv megírásában is. Mint fizikus, főként az egykristályok előállításának kérdéseivel foglalkozott (TARJÁN 1983).

Dr. UJHELYI SÁNDOR sok minden iránt komolyan érdeklődő, számos szakterületen eredményesen tevékenykedő polihisztor volt (PAIS & NÉMETH 1992), aki fiatal korától szinte élete végéig jelen volt a magyar tudományos közélet különböző fórumain.

1921-ben lépett be a Természettudományi Társulatba, de tagja volt a Magyar Biológiai Társaság Állattani Szakosztályának, az Eötvös Loránd Fizikai Társulatnak, a Magyar Kémikusok Egyesületének (ahol mintegy 10 évig a Nyugdíjas Kör választott elnöke is volt), és 1941-től a Magyar Rovartani Társaságnak is. Jelentősebb állami kitüntetése a Munkaérdemrend ezüst fokozata, amelyet 1987-ben kapott meg, entomológiával kapcsolatos kitüntetése pedig a Frivalszky Emlékplakett (1972).

Dr. UJHELYI SÁNDOR munkái:

- UJHELYI S., VERMES M. & BENEDEK P. (1949): Kémia az általános gimnáziumok első osztálya számára. – Közoktatási Kiadó, Budapest.
- UJHELYI S. (1951): Álrecésszárnyúak, recésszárnyúak és szőrösszárnyúak – Pseudoneuroptera, Neuroptera, Trichoptera. – In: DUDICH E. (szerk.). A rovargyűjtés technikája. Közoktatási Kiadó, Budapest, pp. 96–105.
- GYULAI Z., TARJÁN, I., ZIMONYI, GY. & UJHELYI S. (1951): Mesterséges kvarckristályok előállítása. A távközlési Kutatóintézet és a Magyar Tudományos Akadémia számára készült részletes jelentés, Budapest.

- UJHELYI S. (1953): Bátorliget szitakötő faunája. – In: SZÉKESY V. (szerk.). Bátorliget élővilága. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 185–186.
- UJHELYI S. (1953): Eljárás naftalin egykristályok előállítására. – M. Fiz. Folyóirat 1: 33–37.
- UJHELYI S. (1955): A Természettudományi Múzeum magyar gyűjtőktől származó középeurópai szitakötő gyűjteményének faunisztikai adatai. – Folia Ent. Hung. 8: 17–47.
- UJHELYI S. (1955): Adatok Magyarország szitakötő (Odonata) faunájához. – Folia Ent. Hung. 8: 173–174.
- TARJÁN I. & UJHELYI S. (1955): Antracén egykristályok előállítása. – M. Fiz. Folyóirat 3: 363–368.
- UJHELYI S. (1957): Szitakötők - Odonata. – Fauna Hungariae 18: 1–47.
- UJHELYI S. (1957): Antracén egykristályok megmunkálása. – M. Fiz. Folyóirat 5: 71–72.
- UJHELYI S. (1957): Kémiai kísérletek gyűjteménye az általános iskolák dolgozó és levelező tagozata számára. – Tankönyvkiadó, Budapest.
- TARJÁN I. & UJHELYI S. (1958): Naftalin és antracén egykristályok előállítása szcintillációs célokra. – In: ANONYMUS (szerk.). Sugárzó izotópok hazai felhasználása, II. Országos Atomerő Bizottság, Budapest, pp. 399–401.
- UJHELYI S. (1959): Angaben zur Kenntnis der Odonaten–Fauna Ungarns. – Folia Ent. Hung. 12: 103–116.
- UJHELYI S. (1959): Kérészek - Ephemeroptera. – Fauna Hungariae 49: 1–96.
- KRAJSOVSKY J. & UJHELYI S. (1959): Vékony antracén egykristály-lemezek előállítása. – In: ANONYMUS (szerk.). Sugárzó izotópok hazai felhasználása, II. Országos Atomerő Bizottság, Budapest.
- KRAJSOVSKY J. & UJHELYI S. (1959): Izgatovlenyie tonkih antracenovüh plasztinok. – Krisztallográfija 4: p. 260.
- UJHELYI S. (1960): *Metreletus hungaricus* sp. n., eine neue Eintagsfliege (Ephemeroptera) aus Ungarn. – Acta Zool. Acad. Sci. Hung. 6: 199–209.
- KRAJSOVSKY J. & UJHELYI S. (1961): Vékony antracén egykristály-lemezek előállítása. – M. Fiz. Folyóirat 9: 81–82.
- KIS B. & UJHELYI S. (1965): *Chrysopa commata* sp. n. and some remarks on the species *Chrysopa phyllochroma* Wesm. (Neuroptera). – Acta Zool. Acad. Sci. Hung. 11: 347–352.
- UJHELYI S. (1966): The mayflies of Hungary, with description of a new species *Baëtis pentaphlebodes* sp.n. (Ephemeroptera). – Acta Zool. Acad. Sci. Hung. 12: 203–210.
- UJHELYI S. (1966): Az élet fizikai alapjai. – In: TÖRÖ I. (szerk.). Az élet alapjai. Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 31–72.
- UJHELYI S. (1968): Adatok a recésszárnyú rovarok hazai előfordulásához. – Állattani Közl. 55: 131–139.
- UJHELYI S. (1969): Data to the knowledge of the distribution of stone flies (Plecoptera) in Hungary. – Opusc. Zool. 9: 171–182.
- UJHELYI S. (1969): Kérészek. – In: MÓCZÁR L. (szerk.). Állathatározó, I. Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 178–189.
- UJHELYI S. (1969): Álkérészek. – In: MÓCZÁR L. (szerk.). Állathatározó, I. Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 212–218.
- UJHELYI S. (1969): Tegzesek. – In: MÓCZÁR L. (szerk.). Állathatározó, I. Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 647–657.
- UJHELYI S. (1971): Adatok a Leptoceridae család fajainak magyarországi elterjedéséhez. – Folia Ent. Hung. 24: 119–135.
- UJHELYI S. (1974): Egy érdekes fátyolkafaj: *Chrysopa impunctata* Reuter (Neuroptera: Chrysopidae) előfordulása Magyarországon. – Folia Ent. Hung. 27: 217–220.
- UJHELYI S. (1974): Adatok a Bükk- és a Mátra - hegység tegzesfaunájához. – Folia Hist.-nat. Mus. Matr. 2: 98–115.
- UJHELYI S. (1975): Über *Rhabdiopteryx hamulata* Klap. (Plecoptera, Taeniopterygidae). – Folia Hist.-nat. Mus. Matr. 3: 63–66.
- UJHELYI S. (1978): Über einige für Fauna Ungarns neue Neuropteren-Arten (Neuroptera). – Folia Ent. Hung. 31: 273–274.

- UJHELYI S. (1978): Adatok az Alpokalja szitakötő-, álkérész-, és tegzesfaunájához. – Savaria 11–12: 57–65.
- UJHELYI S. (1979): Adatok néhány rovarrend bakonyi elterjedéséhez. – A Veszprém megyei Múz. Közl. 14: 85–93.
- UJHELYI S. (1981): A barcsi borókás recésszárnyú (Neuroptera) és tegzes (Trichoptera) faunájának alapvetése. – Dunántúli Dolgozatok Term.tud. Sorozat 2: 59–63.
- UJHELYI S. (1981): Über das Vorkommen der Arten der Gattung Rhyacophila (Trichoptera) in Ungarn. – Folia Ent. Hung. 42: 193–196.
- UJHELYI S. (1981): A Wesmaelius hekveticus H. et U. Aspöck, 1964 meglepő magyarországi előfordulása (Neuroptera). – Folia Ent. Hung. 42: 277.
- UJHELYI S. (1982): Ein Beitrag zur Verbreitung der Hydropsyche-Arten (Trichoptera) in Ungarn. – Folia Ent. Hung. 43: 191–203.
- ANDRIKOVICS S. & UJHELYI S. (1983): Trichoptera of the Hungarian part of the Lake Fertő (a faunistical and ecological treatise). – Folia Ent. Hung. 44: 5–8.
- UJHELYI S. (1983): The Ephemeroptera of the Hortobágy National Park. – In: MAHUNKA S. (szerk.). The fauna of the Hortobágy National Park. Akadémiai Kiadó, Budapest p. 79.
- UJHELYI S. (1983): Trichoptera of the Hortobágy. – In: MAHUNKA S. (szerk.). The fauna of the Hortobágy National Park. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 211–213.
- UJHELYI S. (1984): Kérészek. – In: MÓCZÁR L. (szerk.). Állathatározó, I. Tankönyvkiadó, Budapest pp. 178–189.
- UJHELYI S. (1984): Álkérészek. – In: MÓCZÁR L. (szerk.). Állathatározó, I. Tankönyvkiadó, Budapest pp. 212–218.
- UJHELYI S. (1984): Tegzesek. – In: MÓCZÁR L. (szerk.). Állathatározó, I. Tankönyvkiadó, Budapest pp. 647–657.
- UJHELYI S. (1985): Kiegészítés a Barcsi Borókás recésszárnyúhoz (Neuroptera). – Dunántúli Dolgozatok Term.tud. Sorozat 5: 234.
- UJHELYI S. (1985): Újabb adatok a Mátra tegzes faunájához. Az eddig ismert adatok áttekintése. – Folia Hist.-nat. Mus. Matr. 10: 45–52.
- NÓGRÁDI S., UJHELYI S. & UHEKOVICH Á. (1984): Fundamental faunistic data on caddisflies (Trichoptera) of South Transdanubia, Hungary. – Janus Pannonius Múz. Évkönyve 29: 37–48.
- UJHELYI S. (1986): Ephemeroptera and Trichoptera from the Kiskunság National Park. – In: MAHUNKA S. (szerk.). The fauna of the kiskunság National Park. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 81–83.

Irodalom

- PAIS I. & NÉMETH G. (1992): Sanyi bácsi a nemes polihisztor – Beszélgetés Ujhelyi Sándor tanár úrral. – Természet Világa 123: 198–200.
- TARJÁN I. (1983): Tudomány és gyakorlat kicsiben. Mozzanatok a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Biofizikai Intézetének életéből. Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Budapest. pp. 1–80.

In memoriam Dr. SÁNDOR UJHELYI (1902–1996)

ISTVÁN PAIS & GYÖRGY SZIRÁKI

A short commemoration of SÁNDOR UJHELYI is given. He, among others, was a scientist in physics and zoology and a teacher of chemistry. As a zoologist he was interested in smaller insect orders, especially in Ephemeroptera, Odonata, Plecoptera, Neuroptera and Trichoptera. He described two new mayflies and a new green lacewing species. (The latter as coauthor together with BÉLA KIS) 13 Ephemeroptera, 11 Plecoptera and 18 Neuroptera species was discovered by him as new to the fauna of Hungary. A list of his publications is given.